

Lukácsy András

LEX GERENDAY

Egy polgárcsalád százötven éve*

IV. Az első karrier, döccenővel: József doktor

A fiúk közül Józsefről azért írunk külön, mert apja után ő az első, aki a Gerenday nevet országosan ismertté tette. Öt évvel idősebb Antalnál, s körülbelül ennyivel hamarabb is fut be. S még szebb lett volna a pályáiv, ha többet él negyvennyolc esztendőnél (tüdőszélhűdés). Orvosként végez, ami akkor lehetővé teszi, hogy a természettudomány tágabb köreivel ismerkedjék: növénytannal és zoológiával is. (A mezőgazdasági tudományok szűkebben vett érdekét ekkoriban, a XVIII. század végétől, inkább a bölcsészeti kar természetrajzi tanszéke képviseli.) Önálló pályája is hamar elindul, előbb asszisztens (tanársegéd) a pesti egyetem vegytani és fűvészeti tanszékén. 1851-ben ki nevezik az egyetem botanikai tanszékére – innét vezet az út a fűvészeti kert élére.

Ő volt az első Gerenday abban is, hogy könyvet ad ki, méghozzá meglehetősen úttörő témában, *MAGYAR 'S DALMÁT ORSZÁGI KÍGYÓK* címmel, az előszóban mindjárt megjegyezve, hogy a halakról sokkal többet írtak eladdig, de a kígyókról alig-alig. A munka tulajdonképpen egykorú doktori disszertáció, mert hosszúra nyúlt barokkos címodalán szerepel a védés és a vita helye és dátuma: *In Palatio minoris Universitatis die 8 Junii 1839 hora 12.* Irodalomjegyzékében a kígyókról valóban kizárólag tizenöt munkát tud föl kutatni, s ezek közül egy sem magyar. A régiségből csupán Arisztotelészt és Plautust hozza fel, meg persze a Bibliát, Máté evangélista mondatával: *Légyetek okosak mint a' kígyók.* Világképe meglehetősen materialista („a' természet egy magában zárt tökéletes egészet képez”), de még éppen Darwin előtt vagyunk, és így szemlélete meglehetősen statikus: „*megjelen a' természet az állati formálás legalsó lépcsőjén, halad a' tökéletesség felé, imádásra méltó munkáját bevégezendő, míg nem az ő remek művében, az emberben egész dicsőségében tűnik fel*”. A kor tudományos munkáira jellemző a kultúrtörténeti toldalék, ő is szépen leírja a kígyók jelképi jelentését a történelemben. Hogy a farkát a szájában tartó kígyó a kezdet és a vég nélküli örökkévalóságot jelképezi. Gyors mozgása a tűnő idő jelképe, az egyiptomiaknál az éberség és a világ védistene, függőleges állása a figyelmes tekintet, s a templomok és a házak felett az őrző jelleget jelenti. Hogy Jupiter karcú kígyó alakban udvarolt egy földi szépségnek, az EDDA szerint egy elnyeléssel fenyegető roppant kígyó övezi földünket. Továbbá: „*Daboja vipera legfőbb istenség gyanánt imádtatik több fekete nemzetektől... Malabar lakosainak a' pápa-szem kígyó vallásos tisztelet tárgya s a többit is szigorú törvények védik az erőszakos haláltól... Japoniaik, chinaiak és kelet Indiaiaknál számos kígyó és sárkány ábrázolatok 's mondák találtatnak... s bennünk a' gondolat azon húrjait pendítik meg, mintha azon nemzetek az elő-világ állatairól tudtak volna valamit.*” (Már

* Újabb három fejezetet közlünk Lukácsy András dokumentumregényéből – az első közlemény 2008. májusban jelent meg –, amely a szerző anyai családjáról szól, s amelyben a szerző most az egykor nevezetes kőfaragó-, márványműgyáros és kereskedőinasztia más tagjaira is kitér. A közölt fejezetek a regényben nem egymást követik.

ebben a korban is gyakorta föltűnik az idea egy korábban volt tökéletesebb világról, és arról is, hogy e tényről más kultúrákban többet tudnak.)

A könyvből két példány maradt birtokomban, egy fűzött, amelynek első lelőhelye a benne lévő pecsét szerint Magyar-Kossa Sámuel könyvtára, T.-Szt.-Márton, a második kötött, a pecsét szerint Gerenday Antal II. (vagyis Totó nagybátyám) tulajdona 1937-ből. Ez a kötetváltozat kapott latin címdaldat, valamint tartalom-összefoglalót is. *Dissertatio in auguralis zoologico-medica, sistens serpentes Hungariae & Dalmatiae* – különben szerzői dedikált példány: *tiszt. Tudos Herczeg Antal kedves sógorának szeretete jeléül*. Tőle kerülhetett Totóhoz. (A latin kötetben egyértelműen Josephus Gereday *nobilis*nak írja magát.)

S még egy érdekesség, ami először csillantja fel József társadalmi orientációját: a kötött példányban két teljes lapra széthúzva a következő, változatos betűtípusokkal nyomtatott dedikáció: *FENNSÉGES Császári királyi austriai ÖRÖKÖS FŐ-HERCZEG IST-VÁNNAK – arany-gyapjas rend vitéz, császári királyi ezredes 's az 58. számú ezred tulajdonosának minden szép, nemes és jó LELKES PÁRTOLÓJÁNAK a legmélyebb hódolattal*. A disszertáció először 1839-ben jelenik meg, a szerző ekkor huszonöt éves, és minden jel arra mutat, hogy az ifjú főherceg, kit apja után megint ő segített beavatni a botanika tudományába, alighanem elkötelezte a fiatal tudóst a magasabb körök iránt. (Szúrjuk itt közbe, kétségtelenül nyájasak voltak vele. István főherceg öccse, apja után szintén József egy saját kezű levélben az alcsúti kert bizonyos növényeivel kapcsolatban tanácsot kér. Levelét így zárja: „*Ne tessék ezen sorokat felette szigorúan megbírálni, mert már két éve, hogy nem írtam magyar levelet.*”)

A könyv második kiadása ugyanazzal a dedikációval 1846-ban látott napvilágot. A szabadságharc nagyobb részében aztán jobbra külhonban járt fűvészkerteket látogatni, ugyancsak Stephanus palatinus ajánlólevelével, melynek dátuma 1848. március 1. (!) Feleségét a *remetei Sebastiani* famíliából választotta – a család egyik őse báróságot kapott, amolyan hivatalnokbáróságot, de mégiscsak. Mindenesül gyanítható, hogy *nem volt* a szabadságharc pártján vagy legalábbis politikailag közömbös. Levelezésében annyiszor tér vissza magas rangú bécsi látogatásaira, hogy azt kell hinnünk, a fiatal, úgy is mondhatjuk, első generációs értelmiségi szíve odahúz. A főhercegi kapcsolat elkapta. Gondosan félretette nyomtatott meghívóit, s ama bécsi uraságok mellett olyan nevek szerepelnek, mint báró Kemény Ferenc, majd annak fia, gróf Kemény Sámuel, Bethlen Ferenc, Scitovszky János hercegprímás. Bécsből apjának írt levelében egy ízben azzal indokolja meghosszabbított ottani tartózkodását, hogy: „*István Herceg is meghagyá, hogy még Bécsben is meglátogassam, hova ő e napokban váratik. Nádor Őfennsége is csupán Ő reá várakozik. Legújabb tudósítások következtében okvetetlen meg kell őt várnom, úgy szinte több Cabineti urakkal is kell beszélnem... Lajos főhercegnél is holnap 1/2 1 óraker nyerek remélhetőleg audientiát.*” (Egy számunkra fontos dolgot még megtudunk a levélből: apja címét! A borítékon ez áll: „*Nemes G. J. kedves atyámnak fíú szeretettel – Pesten, Magyar utca No. 528. I. emelet*”. Ne tévesszen meg senkit a magas helyrajzi szám: arról az utcáról van szó. József ükapa tehát valóban a belvárosban lakott. Már a fiánál?)

A fiú mindenesetre szépen halad a pályán, s kivált az ötvenes években. Alighanem van összefüggés e tény és a bécsi sürgés-forgás között. Kezemben van a professzori kinevezés véglegesítésének bécsi megerősítése. A tényközlés után az osztrák miniszter szükségesnek látja hozzátenni, hogy a kinevezett tartsa szem előtt a császári ház iránti lojalitást. Akárhogy is, József doktor ügyesen mozog a világban. Egyébként a szakmai életben is. Rendes tagja lesz a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak

(tisztületbeli elnök Scitovszky János, pártfogó István főherceg). Alapító tagja lesz az Országos Magyar Kertészeti Társulatnak és a Magyarhoni Földtani Társulatnak. A Királyi Természettudományi Társaság és a Budapesti (sic 1847-ben!) Királyi Orvosegyesület választmányi tagja, ez utóbbi lapjának, az *Orvosi Tárnak* rendszeres szerzője, a tudományos tanácskozáások állandó korreferense – igaz, hogy igen sokszor csak ügyrendi témában. Egy hivatalos levélben, ahol tevékenységét sorolják, „*a magyar tudományos akademia munkás tagját*” köszöntik benne. Mintha ambicionálná is, hogy a szakmában fontos embernek tartsák. S az ötvenes években – éppen a magyarországi passzív rezisztencia kialakulása idején – több bécsi társintézet is tagjául választja. Megállapíthatatlan, hogy az elősoroltak mennyiben tiszteleti tagságok, az egyetemi professzornak automatikusan kijáró címek, mindenesetre van adat az ellenkezőjére is. A magyar Kertészeti Társulat titkára írja halálakor, „*a mi társulatunk egyik alapítóját kezdetétől fogva hű bajnokát, tevékeny tagját, bölcsőjében gondos dajkáját, viszontagságaiban őszinte tanácsadóját, barátját tisztelé és becsülé*”. Akárhogy is, ott volt a hazai természettudomány szervezeti életének megindulásánál, s nincs okunk feltételezni, hogy nem aktívan, hanem csupán pártolólag. S minthogy e tudományos intézmények megerősítése mögött megint csak hazai megújulási törekvések állottak, így akarva-akaratlan mégiscsak részese volt a reformkori fellendülésnek az ifjú doktor.

S végül, mint már tudjuk, a rendes és nyilvános tanári kinevezéssel együtt megkapta a Fűvészkert igazgatóságát, mely frissen költözött az akkori Üllői út végére, vagyis a mai helyére. (Legújabban Orczy-kert.) Odaköltözött ő maga is a Pollack tervezte klasszicista igazgatósági épületbe, és édesapja halála után magához fogja venni Johanna mamát. A két kinevezés azért járt együtt, mert a Fűvészkert eredeti célját tekintve tanszéki demonstrációs intézmény.

A doktor kigyós könyve mintájára hadd áldozzak itt én is egy bekezdésnyit a kultúrhistoriának, a Fűvészkertnek ugyanis igen érdekes története van. Már a nagyszombati egyetemen tervezik a megvalósítását. De itt nem jön létre, mert az intézményt rövidesen Budára, majd Pestre helyezik át. Budán – Soó Rezső tudományos közlése alapján – a mai Déli pályaudvar – Márvány utca – Krisztina körút környékén levő „erdős-bokros területet” jelölik ki a kert helyéül, majd a XVIII. század végén Pesten a mai ferences templom mögötti rendi kolostorkertben, a mostani Reáltanoda és Kossuth Lajos utca között kap helyet, tehát még elfér a városfalakon belül. Itt már mintegy ezerszáz növényfaj található. Ez időben a kert kizárólag az orvosi és gyógyszerészeti tudományok szolgálatában áll, de az akkori igazgató, Winterl Jakab és később nagy nevet szerzett asszisztense, Kitaibel Pál már az ország flórájának felkutatását is célul tűzi ki. Ekor már négyezer-száz rendszertani egységet tartanak számon. A belső város fejlődésével később az Országúton túlra, a mai Múzeum körút és Puskin utca közötti telekre telepítik, amelynek a tulajdonosa ugyanaz a Grassalkovich herceg, aki a mai kiskörút és Rákóczi út sarkán a régi Nemzeti Színház számára is területet adott. Az 1800-as évek elején a több területen aktív Kitaibel lesz a kert „prefektusa” és a botanika tanára. Halála után Haberle Károly alatt egy jó főkertésznek köszönhetően is a kert még inkább felvirágzik, kiépülnek a növényházak (*frigidarium, caldarium, tepidarium, aquarium*, valamint a *seminarium*, azaz könyvtár). Sok ritka faj gazdagítja ez időben a kertet, még inkább az új igazgató, Sadler József alatt, aki Európa-hírűvé teszi azt, mígnem az 1838-as árvíz és egy érdemtelen főkertész munkája nyomán ismét lezüllik. Újraépíteni már nem érdemes, a város amúgy is tovább terjeszkedik. Stahly Ignác orvosprofesszoré az érdem, hogy a kertnek új otthont szerez, megveszi az Orczy-kert mellett az Üllői út ak-

kori végén a Festetics-féle erdős-dombos területet, melyen egy kis mocsaras tó is elterül. A kert jóval a városon kívül fekszik, azonban felkapott kirándulóhely, mert a közelben található a jó vízű Illés-kút (a pesti kutak pocsékak), ahová széles sétaút vezet ki, melynek nyomát máig őrzi a Klinika-tömb mögötti Illés utca. A kutat napjainkban rekonstruálják. Sadler is, Stahly is meghal 1849-ben, így válik a kert gazdátlanná, és kerül majd Gerenday József fennhatósága alá, kinek közelebbi kutatási területe a fűvészet és a zoológia. Neki kell az új helyen új kertet alapítania.

Privát emberként szíve elsősorban az állatokhoz húz – utazásairól küldött leveleiben mindig visszakérdez az aktuális kedvencekre –, ezért aztán szívesen társult ahhoz az ötlethez, amellyel Kubinyi Ágoston, Szabó József és Xantus János foglalkozott, hogy ugyanis legyen a városnak egy állatgyűjteménye. A gondolat tudományos jelentőségét a korabeli közvélemény nemigen fogta fel, a sajtó nem is burkoltan bolondériának, néhány ember különtségének tartotta. Azt gondolták, itt is egy afféle *menaszériáról* lenne szó, amellyel korábban mutatványosok az országot járták, mint ma a vándorcirkuszok. (Különös tréfája a sorsnak, hogy amikor később e tudósok társasága által megvalósult kert anyagi nehézségekkel küzdött, mégis hívtak oda nézőcsalogatónak mutatványosokat.) Mindenesetre a dolog húzódtott, de József, akinek az ötletgazdák közül egyedül volt rá lehetősége, megkezdte az állatok gyűjtését, és a Fűvészkertben egy afféle magánállatkertet rendezett be a hazai fajtákból. Külföldre – Mexikóba – Xantust, a későbbi nagy utazót küldték, hogy nézzen utána a lehetőségeknek. Rómer Flóriszal az élen egy „állatkerti részvénytársulatot” alapítottak, mely ki is jelölte a kert helyét a Városerdőben, de tovább nem jutott. Végül csak 1866-ban sikerült megvetni az állatkert alapjait, amikor József doktor már nem élt, és így nem volt részese az első idők viszontagságainak, szakmai és anyagi nehézségeinek, amire a társasági formában megvalósult kert tudós gazdái nem számítottak.

József doktor tehát kiköltözik a Fűvészkert klasszicista igazgatósági épületébe, és megkezdí működését. A haláláig tartó tizenkét évben újjáépíti és ő vezeti az intézményt. S itt következik egy nehezen feloldható talány.

Tudjuk, mennyi energiát fordított hasonló kertek tanulmányozására. Ismerjük szorgalmát, itt fekszik előttem csaknem valamennyi tanulmányi bizonyítványa – kitűnő és kitűnő –, megismerkedtünk tudományos aktivitásával, korai professzori kinevezésével, szakmai és akadémiai kapcsolataival. Szinnyei Józseftől tudjuk, aki pedig gondos filológus volt, hogy korai halála után egy részletes növénytan tervezetét és részben kéziratát hagyta hátra. És mégis, a korabeli szakkritika Gerenday József fűvészkerti működését nem tartja igazán sikeresnek. Kitűnő tervek után lassan épül csak ki a kert. Munkásságával kapcsolatban még a „*tehetségtelen*” jelző is elhangzik. Ezt a minősítést aztán többé-kevésbé átveszi a későbbi szakirodalom.

Hogyan oldható fel ez az ellentmondás? Nem törődött volna eleget az intézménnyel, noha a közepében lakott? Azt tudjuk, hogy épületeket húzatott, új munkaerőket alkalmazott, hiszen a kertet voltaképpen újra kellett alapítania. Ő tisztította ki és rendezte például a tavat is, hogy szegény Nemecek Ernőnek később legyen miben meghúlnie. Elfoglalták volna „társadalmi kötelezettségei”? Láttuk, hogy olyan „magasabb körökhöz” is húzott, melyek az ötvenes években a magyar értelmiség számára ellenzenvesek voltak. Talán valahol itt kell kereskednünk. A reformkori természettudomány útja természetesen és egyenesen vezetett a függetlenségi gondolathoz. Az imént felsorolt nevek képviselői csaknem kivétel nélkül aktív részesei voltak a szabadságharcnak. Kitaibel Pál, aki az *Orvosi Tár* szerkesztője is, amelyben doktorunk rendszeresen

publikál, honvédtiszt 1848-ban, Bugát Pál pedig Magyarország polgári egészségügyének vezetője. 1849 után többen „disszidálnak”. Rómer Flóris egy időben az emigráció egyik vezéralakja. Vagyis hát a professzor kritizálása mögött talán politikai antipátiák is húzódnak? Nem tartanám kizártnak. Ha pedig nem volt elég szorgalmas, ennek mi az oka? Tudjuk, hogy szíve az állatokhoz húzott. A hobbija talán a feladat rovására ment? Vagy a „terepmunkára” nem volt elég felkészült? Alig hihető. Mégis ideírok egy történetet. Német vendégkutató járt a tanszéken, és onnét a Partiumba utazott egy kis botanizálásra. A professzor felajánlott számára egy kísérő szolgát. – Nem szoktam ilyet igénybe venni – válaszolt az. – Mire volna jó? – De hát mégiscsak alkalmatlan a lórol minduntalan le-leszállni – válaszolta a csizmás Gerenday.

Talán túlságosan elvont? Életidegen?

Vagy mégis a „remetei Sebastiani” házasság s az ehhez tartozó magasabb körök? A „társas kötelezettségek”? Választ már soha nem fogunk kapni.

Ide vág azonban egy érdekes XX. századi megnyilvánulás. Mert József legendája – „az új Fűvészkert első igazgatója” – fennmaradt.

1932-ben *A Természet* című tudománynépszerűsítő lap, amely különböző szerkesztésekben akkor már több mint száz éve fennáll, s most éppen Nadler Herbert állatkerti igazgató, a század egyik legkiválóbb ismeretterjesztője jegyzi, vezércikkben foglalkozik magával a folyóirattal abból az alkalomból, hogy húsz éve vette át az Állatkertet s ezzel a kiadásában megjelenő lapot is a főváros. A cikket az ugyancsak jó nevű Laczó Viktor dr. írja. A cikkben ez áll: „*Nem szabad megfeledkezniünk róla, hogy Budapest lakosságának és az országnak már előbb is volt állatkertje, de nem a köz, hanem magánosok erejéből. A budapesti állatkertet először 1866. augusztus 9-én nyitották meg. Azt a folyamatot pedig, amelyet az Állatkert eszméje az egyéni kezdeményezéstől a közintézménnyé válásig úgyszólván átszenvedett, két neves ember képviseli: Gerenday József dr., egyetemi tanár és Bárczy István dr. Budapest volt polgármestere.*” (Háromnegyedszáz esztendővel az indulás után, amelyet József doktor, mint tudjuk, már nem ért meg, tehát még mindig nevéhez kötik az intézményt. Aztán egy humorisztikus fordulat.) „*Tudjuk azonban, bár nem mindig hangoztatjuk, hogy az emberiség történelmében csendes, de igen hatalmas tényező a nők szerepe. Nem tudjuk bizonyítani, de igen valószínű, hogy az állatkert eszméje Gerenday József dr. feleségétől, született Sebastiani Lujzától származik. Férje tudniillik amellet, hogy egyetemi tanár volt, az egyetemi fűvészkertet is igazgatta, és egyéni buzgalomból saját költségén állatokat vásárolt, gyűjtött és tartott lakása körül az egyetemi fűvészkertben... összesen mintegy nyolcvan darabot. El lehet azt képzelni, hogy ezt egy háziasszony minden megjegyzés nélkül túri? Hisz a tudós férfinék ez a kedvtelése nemcsak pénzáldozatot követelt, hanem rendkívüli munkával is járt, és egyáltalán nem lehet vádolni az asszonyt, ha agyában ilyen körülmények között az az eszme született meg, hogy állatkertek tartása nem lehet egyéni feladat, bármekkora tudós is az az egyén. Nem kis része lehetett tehát Gerenday Józsefnek abban, hogy férje összeült tudós barátaival, Xantus Jánossal, Rómer Flóris dr.-ral, a Kubinyiakkal és a Frivaldszkyakkal, és 1862. január 29-én kimondták, hogy állatkert alapítását előkészítő bizottságot küldenek ki, május 20-án pedig kimondták, hogy állatkerti részvénytársaságot alapítanak. Gerenday mindjárt felajánlotta a maga hazai állatait... S úgy látszik, minden nagy dolgot gyermekded hittel kell kezdeni, mert különben senki sem mer belevágni.*” (S itt a cikkíró elkezdte sorolni a részvénytársaság anyagi nehézségeit, majd így folytatja.) „*Hiába volt egy Xantus János az első igazgató, hiába volt a belépőjegy ára 30 krajcár [akkoriban szép pénz egy bilétáért], életük 1907-ig [akkor vette át tőlük a főváros] örökös fuldoklás maradt. Pedig irodalmi téren is terjeszteti iparkodtak az állatkert szeretetét és becsülését.*”

Ami, ha hinni lehet a szerző humoros köntösbe burkolt gondolatának, azt jelenti, hogy mindegyik feltevésünknek lehet igazsága: a politikai aprehenzió és a doktor életidegensége mellett felmerül még az asszony is, aki nyírbálni akarta József doktor nagyralátó terveit. Ezek szerint ez a Gerenday a délibábok álmodója lett volna?

Hogy Lujza asszonyt, kinek nevét száz év után írják először magyarosan (ő maga egy aláírásban a Sebastiani Aloysia változatot használja), nem ok nélkül keveri szerzőnk a históriába, az kiderül abból is, hogy az asszony férje halála után nyomban panaszos levelet ír az akkori instanciának, a Zoológiai Társulat Állatkerti Albizottságának: az istenért, csináljanak valamit az állatokkal, mert ő egymagában sem etetni, sem szakszerűen gondozni nem képes azokat. (A fűvészkerti alkalmazottokról nem esett szó.) Amire történhetett is intézkedés, mert a következő okmány már egy jegyzőkönyv, amelyet az emigrációból időközben hazatért Rómer Flóris, valamint Frivaldszky István ellenjegyez (s a tanúk helyén Gerenday Lajos áll, ki ezek szerint itt is felbukkant), és amely lajstroma azoknak az állatoknak, amelyeket az özvegy az állatkerti albizottság küldötteinek átadott. S amelyben szarvasok, őzek, dámvadok, kecskék (?), farkasok, gyöngytyúk, gólyák, darvak, vadludak mellett valóban szerepelnek fácánok és foglyok, barnakányák és ölyvek, kormos, fakó és szennyes keselyűk, csákós, kőszáli és halászsasok, cochinhíni kakasok és tyúk, hattyúk, fehér, bramaputra-, valamint foszlányszárnyú kakasok és végül gerlicék különféle nemei, összesen hetvenkét darab. Mind elvitték. (S ezzel talán a doktor életművének legkedvesebb részét?) Az első magyar állatkert pedig társasági formában 1866-ban a Városligetben ünnepi körülmények között hivatalosan megnyílt.

Az egyetem pedig – Petzval dékán – értesíti *Gerenday Józsefnőt*, hogy az illő özvegyi nyugdíjat folyósítani fogják. Vele a továbbiakban nem találkozunk, kivéve azokat a látogatásokat, amelyeket a rokonság családiasabb tagjai időnként a Kerepesi temető falának Mosonyi utcai sarkán álló remetei Sebastiani „örökös” kriptához tesznek, ahol Gerenday József is nyugszik.

És még egy észlelet. Totó, tehát a néni dédunokaöccse szenvedélyesen foglalkozott transzcendens kérdésekkel is. Volt egy kedves médiuma, a Török néni. Ez az asszony az elmondás szerint képes volt magát időről időre „üresbe állítani”. Ilyenkor megte-remtődött a médiumi állapot. Totó egyszer minden meghatározott cél nélkül azt kérte, hívjon valakit a családból, bárkit, aki jönni hajlandó. Nos, Aloysia néni jelentkezett, akit a médium nem ismert, és némettel vegyes magyar nyelven elkezdett beszélni. Török néni nem értett németül. (Ez meg is látszott a tolmácsoláson, tette hozzá Totó.) A rokon tulajdonképpen semmit sem akart közölni, pusztán társalogni vágyott, mintha jölesne neki, hogy egy időre familiáris közegben van.

Aloysiáról és József doktról azóta nincs hír.

IX. A gyár életművezetése

Bár alig több mint fél évtizede, 1847-ben nyílt meg, Gerenday Antal kőfaragóműhelye máris igen jól prosperál. Valójában több telephelye is volt Pesten, az akkor még Alsó Dunasoron, a Wurm (ma Szende Pál), később a Mária Valéria (ma Apáczai Csere János) utcában, az Árpád (ma Steindl Imre) utcán, a Molnár utcai családi ház udvarán pedig külön magas csarnokot építettek a készülő emlékművek számára. Lendületben volt, ezért az 1850-es évek közepén arra gondolt, hogy továbbterjeszkedik. Eddig viszonteladótól vásárolta a nyersanyagot, most megmutattatja magának a Gerecse hegy-

ségben levő márványbányákat – mi lenne, ha saját anyagból dolgoztatna? Ez azt jelenti, hogy megtakarítja a vizsonteladók hasznát, a köveket eleve méretre vágathatná, hogy majd sírkőnek, emlékműnek vagy épületkőnek: márványlábazatnak vagy az akkor divatos lépcsőnek (lásd a máig fennálló lipótvárosi Hild-házakat) használja fel, és a nyers formázást is saját műhelyeiben végeztetné el, közel a bányához.

Az ötvenes évek közepén (érdekes: pontos évszámot nem tudunk, talán '54-ben) ingatlant vásárol az akkori bécsi országút mellett Pizskén, amely a szomszéd községekkel együtt (Lábatlan, Süttő, Tardos, Nyergesújfalú) a bányák közelében van, mint egy szoknya körül a fodordíszek. Azért választja éppen Pizskét, mert ott talál magának egy tágas épületegyüttest, amely céljának megfelel. Ez az út menti ingatlankomplexum addig kocsmá és beszálló vendégfogadó volt. Lóváltóhely is, a nemrég még Bécsbe tartó postakocsik számára. Az egykori előírások szerint minden harminc kilométeren kellett ilyen megállónak lennie. Piliscsaba közelében a Dóra-hegyen volt az első (ma is vendéglő), és Pizskén volt a hatvanas kilométerkő. A Gerecse itt lankásan a Dunáig ér, és a fogadó mögött húzódó ötholdas szőlő és gyümölcsös már domboldalra fut. A környéken, az akkori Esztergom megyében nagy primási uradalmak voltak, ez a telek együttes is az, de már régebben bérbe adták. Nem tudjuk, kinek, talán valamelyik helyi birtokosnak, Reviczkynek vagy Nedeczkynek. A fogadóépület tágas, utcára néző homlokzata – mintegy negyven méter – kiegészült jobbra is, balra is két-két egyszerűbb régi parasztházzal, talán vendéglői alkalmazottak számára.

Antal megszokott dinamizmusával látott neki az átalakításnak is. A keleti szárnyban, amelyben a konyha és kiszolgálóhelyiségek voltak, csiszolócsarnokot rendezett be, a nyugati szárny fogadószobáit meghagyta részben irodának, részben szerszámraktárnak. (Igy azok eredeti vasalásai a legutóbbi időkig megmaradtak, s a kazettás kilincsszerkezetből arra lehet következtetni, hogy a ház XVI–XVII. századi építés.)

Maguk a kőfaragó műhelyek az egykori gazdasági épületekben kaptak helyet, s ezt akkor is tudnám, ha nem állna rendelkezésemre egykorú tervrajz, hiszen amikor a műhelyek visszaalakultak lakássá, az eredeti céljukat újra megkapó mellékhelyiségekből teljes ásonyom mélyen csak vörösmárvány-törmelék jött elő. Mikor a gyártelep később terjeszkedni akart, a kisebb épületeket le szerették volna bontani és műhelyekké alakítani. Erre azonban nem került sor, azok megmaradtak személyzeti lakásnak és tanonc-szállásnak.

Italmérési engedély regálejogon tartozott a fogadóhoz, így Antalt később kötelezték, hogy új vendéglőt építsen, amit el is készített a terület Duna felé is húzódó részén, az országút túloldalán. (Máig megvan.) Ez az új fogadó arra is jó volt, hogy szállást és meleg ételt biztosítson számára ott-tartózkodása idején. Eleinte kocsin járt ki, az öreg batárt, amelyet használt, majd kiselejtezett, unokája, Totó később visszaszerezte, s az az istálló mélyén állott kegyeletos emlékül a második világháború utáni dúlásig.

Maguk a vöröskőbányák a tardosi, illetve a süttöi határban helyezkedtek el; a többi nagyrészt mészkőfejtő, a leggazdagabb lelőhely (Pizsnice-hegy) Pizskéről is jól megközelíthető. A megközelítés egyébiránt nagy gond; a vízmosásos földutakon olykor hat lóval vagy négy ökörrel lehetett csak a nagyobb köveket elszállítani. Pizskének ekkor még nincs vasútállomása, majd csak 1891-ben lesz. De ott még nem tartunk.

1863-ra datálódik az a szerződés (vagy szerződésmegújítás), amelyet Antal a primási uradalommal kötött, és amelynek keretében a primícia a régi bérleteket felmondja, és a terület minden vöröskőbányájában Gerenday Antalt teszi meg bérlővé. A szerződést, amely részletesen leírja az új bérlő kötelezettségeit, a terület védelmében, az út-

használattal és a bányászok szállásával kapcsolatban, Borhy Róza is aláírja. Ez nyilván házastársi vagyongaranciául is szolgált, s ezért Róza ezen az egyetlen helyen Gerenday-Borhy Rozáliának írja magát. Minthogy a bérleti jog csak a bányák *használatára* vonatkozott, és magára a *márványvagyonra nem*, a szerződés igen aprólékosan számba veszi tulajdonos és bérlő külön-külön jogait, a kitermelés és kiváltás árképzés dolgában. A bányák a primási uradalom érdekében helyezkedvén el, a szerződő felek külön kitérnek a külső körülményekre, a fentebb említettek miatt a rendszeres útjavítás kötelezettségére, továbbá a favágás, a vadászat és madarászat tilalmaira. Olyan részletességgel pedig, mintha egy mai természetvédő állt volna a bérbeadó válla fölött. Egészen véve az irat, amely a primási főszámvevő, bizonyos Wimmer Lajos fogalmazványa (idősebb ember lehetett, mert nyelvújítás előtti szavakat használ, bár már ismeri a *vállalkozó* kifejezést), mindenestül a XIX. század közepének példás jogászai munkája. Tanúként Pest város jegyzője szerepel, s legvégül: „Helybenhagyom – Scitovszky János bíbornok-primás – Esztergomi Érsek” (saját kezeírásával).

Nincs rá pontos adatunk, de egy akadémiai dolgozat, amely a gyár történetével gazdasági nézetben foglalkozik, a hatvanas években mintegy kétszáz főre teszi az alkalmazottak létszámát, ebből 35-50 lehetett a pesti műhelyekben és kereskedésben foglalkoztatottaké, és minimálisan 150 a pizskei alkalmazott, beleértve a bányákban dolgozókat. Minthogy márványkitermelés korábban is folyt, igen sok környékbeli értette a szakmát, nem volt nehéz hozzáértőket verbuválni.

Számos kismester is működött a környéken, s noha a Gerenday-üzem jól fizetett, ez jelentette később az első konfliktust. A Gerenday-cég már kezdettől szakképesítést is nyújtott, és ezért néhányan úgy gondolták, hogy tanulóidőre jó lesz a gyár, aztán önállóítják magukat, nem fordítva gondot az iparendelőre. Gyakorlatilag majd' minden udvarban kopácsolás folyt. Így egy idő után Antal néhány helyi kőfaragómesterrel bejelentést kénytelen tenni a primáciára a kontárok működése ellen. Rövidesen kiderül azonban, hogy a gyár olcsóbban állítja elő a végterméket, mint a kisiparosok. Ez a magasabb fokú munkaszervezés következménye; a gyakorlatban is mutatva, hogy az ipar újabb, modernebb szervezete a gyár. A kereskedelmi tőke visszafordítása és ipari tőkév alakítása igen hamar meghozza a várt eredményt. De Antal papa tiltakozni kényszerült a kontárok ellen.

A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy az ötvenes-hatvanas években sok helyt még fennáll a céhek intézményrendszere, de a gyakorlat kezdi áttörni – mindenekelőtt a céhek *iparkorlátozási* lehetőségeit. Egy gazdaságtörténész számára bizonyára sok tanulsággal szolgálna a Gerenday-példa. Antal esete jó példát nyújt. Mikor 1855-ben a budai Helytartósághoz gyárendelőért folyamodik, kérvényét azzal utasítják el, hogy a sírkőkészítés az építőiparok körébe tartozik, s ezen a területen csak a szakképzettség igazolása esetén adnak ki ilyet. Ő azzal opponálja a döntést, hogy termékeinek anyaga nem kő, hanem márvány, s ezért nem tartozik a kőfaragó céh szorosán vett érdekkörébe, hanem tulajdonképpen *szabad ipart* folytat. A kedvező választ ugyanaz a hatóság hozza meg – figyelmeztet a szemléletváltozásra az akadémiai dolgozat szerzője –, amely néhány hónapja még elutasította a kérelmet. A gyárszabadalom megszerzéséhez egyebekben szükséges volt az előírt alaptőke igazolása. Ezért – az új és modern szervezet – a Kereskedelmi és Iparkamara bizottságot küldött ki, amely a vagyont rendben találta, és kiemelte, hogy a különböző telephelyeken a vörös, a fehér (ruskicai) és carrarai (rózsaszín eres) márványból készült sírkövek különböző fajtájú szépen díszített és fényezett nagy választékát és bőséges készletét találta.

Minden simán ment tehát, Antalnak rövidesen mégis egy újabb támadást kellett kivédenie. 1860-at írunk, és az ország egyik legkatolikusabb vármegyéjében suttogó, talán irányított propaganda indul meg: miért támogat a primási uradalom egy reformátust? Beadvány is készült, amely megvádolta őt azzal, hogy helvét hitvallású lévén, a bányákat környező falvakat hittestvéreivel fogja betelepíteni. Ő maga is csaknem tiltakozásra kényszerül e vádak miatt, végül azonban nem nyújtja be elleniratát; a dolog időközben Esztergomban nyilván tisztázódott. Ebben az iratban igen tiszteletudó hangnemben, de nagyon határozottan tiltakozik az ellen, hogy helvét vallása miatt (amely végeredményben esetlegesség) hátrányt kelljen szenvednie.

A dologról azért érdemes beszélni, mert mindez a korai gyáralapítás – az induló kapitalizálódás – jellegzetes tüneteinek egyike. Max Weber, a múlt század egyik legnagyobb szociológusa is azt írja – ha jól summázom –, hogy európai példák szerint a protestáns etika alkalmasabb az ésszerűbb új gondolatok, például a modern munkaszervezés elsajátítására. Abban is, hogy nem teaurálásra serkent; a szükséges javak kielégítése után inkább racionálisan bővíti. Ha tényleg így van, Antal dédapa is szaporítja egygel a szociológus példatárát. A gyárendedélyt végül megkapja, és ettől kezdve vállalkozását *első országos szabadalmazott márványműgyárnak* nevezi.

Munkásait a községből és környékéből toborozza, és azt lehet mondani, hogy többségükben szívesen dolgoznak nála. Mindenesetre nem voltak munkaerőgondjai, s a helységben haláláig nagy becsben állott. Még az értelmiség köréből is kap munkatársat: a község jegyzője lesz a rövidesen megnyíló hajóállomás vezetője. Akkori szóhasználatnál a Dunagőzhajózási Társaság piszkei ügynökségének (a főmegbíztott maga G. A.) alkalmazottja.

Ebben az iparágban Antal még ekkor is csak kevesedmagával áll vállalkozóként. Az igény a művészi kivitelű sírkövekre és emlékművekre egyre növekszik (és a kiegyezés után még inkább növekedni fog), így forgalma igen tetemes, és azért nemcsak a cég piszkei telepe volt ellátva rendeléssel, hanem más piszkei és környékbeli kismesterek is.

A fentebbiekre vonatkozóan most előveszem azt a „kollektív szerződést”, amelyet már igen korán, az ötvenes évek végén ő tartott szükségesnek a dolgozók számára megfogalmazni. Egyébként kötelezve is volt rá, mert egy 1851-es császári és királyi helytartósági szabályutasítás előírja az ilyen szerződés megkötését. (Íme egy pozitív fejlemény, ami az „elnyomó” Ausztria fejlettebb ipari helyzetéből ránk mégiscsak átháramlott.) Az iratot egy általam korábban nem ismert fogalmat használva úgy címezi meg: *A gyár életművezetése*.

A vaskos szabályzatot, amelyet a kornak és a vidéken használt nyelveknek megfelelően németül és magyarul is megfogalmaz, egy úgynevezett *Vezérszó* vezet be, amely egyediségében talán többet mond, mint az elméleti okoskodások. Az „életművezetés” nyilván jogászai segítséggel készült; a végső megfogalmazás azonban sok helyt Antal stílusfordulatait tartalmazza. A bevezetőről feltételezhetjük, hogy mindenestül a felsőbb iskolát nem végzett gyáros fogalmazványa.

„Vezérszó

Munkásság az ember hivatása, s az ipariüzlet annak legfőbb tényezője lévén, míg az emberi ész újabb és újabb találmányok után törekszik, gyakran elmellőz több oly üdörös vállalatot, melynek létrehozása vagy felvirágoztatása iránt követelők a társadalmi élet igényei.

E tekintetek vezérnyomán az ipariüzlet terére lépven, annak oly ágát karoltam fel, mely első-szükségű természetének ellenére hazánkban eddigelé míveletlen állapotban tengődött.

E vállalatnál kettős célzt tűztem ki magamnak, egyrésztől t.i. azt tetemes anyagi erők által a virágzás azon fokára emelni, melyen mind a közönség igényeinek kielégítése, mind a más hasonló vállalat mintapéldánya legyen, másrészt pedig a különbözőféle gátló okok elmozdítása által, és a mozgató erők alkalmazása és szaporítása mellett a munkás néposztálynak egy kiapadhatatlan kereseti forrást nyitva, egyszerűen a társadalomnak is hasznos szolgálatára tenni.

E kettős cél fogantatásául az első Cs. kir. szab. márványműgyáramat megnyitottam, mely mind a helyiségek kiterjedésének, mind az üzlet életművezetésnek tekintetében minden várakozást kielégít.

Minthogy pedig a különböző elemekből álló munkaerőnek eggyé forrasztása s a közös cél felé irányítása csak az erkölcsiség s a jórend meghonosítása által eszközölhető s biztosítható, e végből gyáromban házi rendszabályokat alkottam.”

Az ezt követő szabályzat, amely alaprendelkezéseiben nyilván valamely sémát követ, részleteiben mindenestül magán viseli a „koraiság” jegyét; gyökerei még a feudális gondolatrendszerben vannak. Szigorú alá-fölérendeltségben gondolkodik, az intézményt a gyárfőnökség vezeti, amely a felügyelők útján továbbítja rendelkezéseit a munkásoknak, akik között rangbéli különbség nincsen. Rangbéli nincs, nembéli azonban van! „A férfi és nőnemű munkások egymástól elkülönített osztályban fognak dolgozni, s e szerint egyik neműnek sem szabad a munka alatt a másikhoz akár átmenni, akár látogatót elfogadni.” Munkaidőt nem ír elő, s ezt úgy kerüli meg, hogy annak „tartama az évszakhoz képest különbözővén, a gyárfőnökségnek az érdemi rendelkezései fognak szabályul szolgálni”. Igazolvány helyett minden munkás kap egy azonosító bádobjegyet, amelyet kilépése esetén köteles visszaszolgáltatni.

Hosszabban foglalkozik a szabályzat az erkölcsi magaviselettel, mint a szaktudással. Emberi magatartását belépéskor mindenki tartozik valamiféle módon éppúgy igazolni, mint képzettségét. Munkabér tekintetében szóbeli megegyezés történik – az ezzel való visszaélés lehetősége fel sem merül –, bért mindenki hetenként és utólag kap. Minden munkás tartozik vasár- és ünnepnapokon felekezetének templomába eljárni. (Íme, itt a válasz a rosszakaratúak gyanúsítására.) A kilépést nyolc nappal előre tudatni kell, ugyanígy az esetleges felmentést is.

Elég részletes a fenyítő jogszabályok leírása is, ám mindenestül abból indul ki, hogy a szabályok elleni vétség csak kivételes lehet: „Ezen rendszabályok olyan munkásegységnekre vonatkoznak, kik önként elvállalt kötelezettségeiket vagy nem teljesítik vagy ezen gyárszabályok valamely pontját megsértik; vagy pedig [tessék figyelni a megfogalmazásra] természeti rosszhajlamnál fogva oly viseletet mutatnak, mely akár a közérkölcsliségre, akár a fennálló rendre nézve botránnyossá válik.” Itt tehát a világrend még egységes. A rend ellen való vétés nem osztályellentét, hanem rossz hajlamúak okozta botrány. A továbbiakban az ilyen személyek tulajdonságai részletezettek is: hanyag, engedetlen, részeges vagy makacs magaviseletű. Végül: „A vétségek és szabályáthágások feletti bíráskodás a gyártulajdonos által kinevezett főnökséget illeti, amelynek az üzlet életműködését illető mindennapi rendelkezései mindenkire nézve rendszabályként kötelezők.”

Már ez a rendelkezéssor is utal a gyári életrend familiáris jellegére. Hát még az ez után következők! Például *A közös pénztár* gyűjtőcím alatt foglaltak. „A gyárfőnökség őrizete s felügyelősége alatt egy közös gyűjtőpénztár lesz felállítandó, hova azon pénzek fognak letétni, amelyek a járulékok [a bérből levonandó néhány százaléknyi összeg, egy forint után egy krajcárjával] és a szabályáthágási díjak fizetéséből jönnek, továbbá a tanulók által fizetendő 1 pengő frt. kiképzési költség.” A gyűjtőpénztár kezelője a gyári pénztáros, vala-

mint a munkások által soraikból választott két bizalmi személy. A kassza hármassal zárú, és csak a mindhármójuknál jelen lévő egy-egy kulccsal nyitható ki.

„A közös gyűjtőpénztár alapja keresztényi és emberbaráti jótékony célok előmozdítására lévén rendeltetve, a gyári főnökség kötelességében állandóan ezen pénzből a betegek gyógyítása s ápoltatása iránt gondoskodni, s azon halottak tisztességes temetési költségeit pótolni, kiknek még benn lévő munkabérok vagy hátrahagyott értékük a szükséges költséget nem fedezi.”

Íme, a korai munkásbiztosítás egy figyelemre méltó példája. A munkásság eme jogainak kollektív biztosítása majd csak huszonvalahány év múlva fog felmerülni.

Még több figyelmet érdemel, és bevallom, számomra, sokat látott XX–XXI. századi ember számára kissé megindító az a passzus, amely „A tanulók osztályát illető szabályok” címet viseli. Ez sem önálló gondolat, hiszen a fentebb említett helytartósági szabályutasításokon alapul – részleteiben mégis rendkívül humánus, majd’ azt mondtam, gyengéd. A tanulók elszállásolását, kosztolását és kiképzését ugyanis mindenestül a gyár vállalja. „A műgyár [...] külön tanuló osztályt is léptet életbe, hol az erkölcsi nevelésen kívül az ifjúság szívébe oltván a munkaszeretet, annak egyszersmind pálya nyitattik oly iparüzletre, amelyben eddigéig igen keresett a munkaerő.” Az életkor alsó határául 12 évet jelölnek meg (akkor és ott hat elemi járta), de a gyárfőnökség tartozik meggyőződni a megfelelő testalkatról. Négyheti próbaidő után véglegesítik mint gyári tanulót. A tanulóidőszak négy egymás után következő évfolyam – a félbeszakítás esetére külön rendelkezik. A tanuló szülője vagy gyámja a belépéskor köteles egy pengő forintot lefizetni, a gyár viszont ennek fejében „a tanfolyam alatt ellát minden tanulót tiszta és egészséges lakással, fűtéssel, világítással, ágygal és étellel” – mindezt természetesen felügyelet alatt. Kötelezőleg írja elő a tanulók templomba járását. Továbbá: „A gyártulajdonos példájára mindezen a tanulók mellé kirendelt felügyelő és többi munkás tartozik irántok szelídséggel s jószággal viselkedni, őket oktatni s tanítani, és hivatási pályájokon útmutatóként vezetni.” Előírás azután, hogy „ha a tanuló a szakismeretben annyira előrehaladt, hogy képes valamilyen kijelölt foglalkozást elvégezni, azonnal rendes fizetéssel láttatik el, amely szorgalmának és haladásának aránya szerint feljebb emeltetik”.

Mint hogy a gyár a tanulót mindennel ellátja, fizetése „az illető kezeibe rendszerint nem szolgáltatik, hanem egy pontosan vezetendő jegyzék mellett részére kamatozás nélkül elletetik, s neki a tanfolyam bevezetésével egyszerre kifizettetik”. Mód akkor van részletek kivételére, ha a család szükségét lát.

A gyár köteles a tanulót „felszabadítani”, vagyis záró bizonyítvánnyal ellátni, és ha tanulóéveinek bevezése után máshová akar menni, vissza nem tarthatja.

Végezetül jön az a passzus, amely nézetem szerint példaadó, mert Magyarországon a tanoncok betegbiztosításának egyik első írott példája: „Ha valamelyik tanuló megbetegszik, a betegeskedése körüli ápolás és orvosoltatás költségeit a gyár viseli. Huzamosabb ideig betegeskedőt az ajánló a gyárból elvitetni tartozik vagy az otthagytás esetében a szükséges ápolási s gyógyítási költségeket a gyárnak – kölcsönös szerződés útján – megtéríteni köteles. [...] Halál esetében a gyárfőnökség tisztességes temetés iránt az illető ajánlók által megtérítendő költségen gondoskodni fog. A gyűjtött pénzalapból olyan árva sorsú tanulók temettetnek el, kiknek ajánlók egészen vagyontalan szegények.”

*

Abban az időben sokan az iparosság tömeges proletarizálódásának veszélyét látták a növekvő gyáriparban, s ha ennek az aggodalomnak később lett is alapja (erről szól a XX. század), annak itt a kezdeteknél még semmi nyoma. Azt sem mondhatnám azonban, hogy mindenestül a feudalizmus továbbélése volna az, amit például ez a szabály-

zat is tükröz, a „korai kapitalizmus” viszonyai között. *A gyár életművezetése* tartalmának értéke egyediségében van, abban az általánosabb humánumban, amely kétségtelenül a legjáva feudalizmus értéke is, és amelyben a dolgozó (akkor jobbágy) a család része.

Az utolsó fejezetben éppenséggel azt az angol úrnőt látom előlépni, aki készséggel siet cselédje gyermekének ápolására. S persze az emberiségnek azt az erkölcsi szabályrendszerét, amelyet Antalba szülei, mindenekelőtt édesanyja, a prédikátor lánya ültetett. Ez vezet majd arra is, hogy Piszkén természetes gesztussal vegye át „a birtoikos hagyományos közösségi feladatait”: nyisson vendéglőt, tegyen belé olvasókört, támogassa a megyei iparösszervezetet, segítse a helyi iskolát és egyházat (mind a kettőt), s tegyen különféle jótékonyági alapítványokat.

Ha leszármazóinak – mindenekelőtt az üzemet továbbvivő Bélának – a munkásaihoz való viszonyát tekintjük, mindvégig ez a fajta, most már nem feudális, de még a reformata erkölcsökből eredő, emberszabású családiasság fog ránk visszatekinteni.

XV. Gazdag Mária kőcsiszoló

Jóval a vállalkozás nem éppen önkéntes megszűnése után történt, amikor Totó már évtizedek óta élt a tengeren túl (vagy éppen ismét innen, de biztosan nem Magyarországon), hogy a Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteménye újra megjelentette a jóval korábban már kiadott BUDAPEST LEXIKON-t. Az egyik szerkesztő mint elérhető hozzátartozót felhív azzal, hogy adjak anyagot a hajdani neves pesti cég, a *Gerenday A. és fia* című szóhoz. Totóhoz utasítom, ki levélben megkereshető. A már idős címzettet a felkérés megihleti, és túl a lexikonterjedelmen, tömör dolgozatban összefoglalja a cég történetét. E sorokkal kezdi: „*Már hosszabb ideje Limában éltem, amikor egyszer a családi cégről beszélgetve valaki megkérdezte, hogy ugye volt sok bajuk a munkásokkal? – Nem, feleltem, sohasem. – Tulajdonképp csak akkor értettem meg igazán, mit jelent az, hogy több mint százéves fennállás után e két kis szót gondolkodás nélkül kijelhettem.*”

Ő is furcsának találta tehát, amikor – kívülről, messziről – ránézett az itthoni műre; számára is az volt a természetes, ahogyan a családban tanulta. Ez a tőkés vállalkozásnak az a családi formája, amely megszakítás nélkül tovább tudja vinni a patriarchális viszonyt a dolgozóival. Nem gyakori, de létező képlet. A Zsolnay család lakótelepet épít a munkásainak, Ganz Ábrahám már gazdagon is együtt ebédel a segédeivel, Gerbeaud Emil a Gizella (Vörösmarty) téri házban panziót tart fenn alkalmazottai számára, és a néni minden reggel körömvizitet rendez a kisasszonyoknak.

Visszatérve Totóhoz, a későbbiekben ezt írja: „*Mikor az alapító Gerenday Antal Piszkén elhunyt, a piszkeiek – jórészen kőfaragók – arra kérték a családot, hogy ott temessék el, mert szeretnék, ha köztük maradna. Amíg élt – mondták –, itt mindenkinek megvolt a tisztességes keresete. Személye segítséget, biztonságot jelentett a községben – és temetésén valóban ott volt az egész nép, éppúgy, mikor özvegye, Borhy Róza tért nyugalomra.*” Még mindig Totó: „*A második cégfőnöknek, Gerenday Bélának Garbai Sándor kőfaragó szakszervezeti vezető, a későbbi népbiztos mondta egyszer, hogy a szakszervezetben soha nem hallott ellene panaszt. »Én tudom, mit jelent ez« – tette hozzá. Amikor a második háború után mindenki igazolási eljárás alá esett, a harmadik cégfőnök, Gerenday Antal ellen nem volt terhelő bejelentés. És amikor a cég megszűnt, a negyedik és utolsó cégfőnök, dr. Lukácsy Istvánné Gerenday Alice még mindig hűséges munkatársakra támaszkodhatott.*”

Ennyit bevezetőben ahhoz, amit a cég és az alkalmazottak közötti viszonyról mondandó vagyok.

Amikor a vállalkozást alapították, bár már épp a forradalmas időben jártunk (1847), de még a feudális úr-szolga viszony volt érvényben a kereskedelemben is. Az alapító Antal mindenki Gerenday urazta, a szeretet *ettől függetlenül* illette meg. A kapcsolatra is úgy kell tekinteni, mint az alkalmazottai iránt figyelmes jó gazda és a cselédek közötti hűbéries viszonyra. Az alapító ezen nem is akart változtatni – csak nagyon keveseknek adatott meg, hogy Tóni bácsizhassák –, és nem akart változtatni Béla sem – egyszerűen mert nem látta értelmét. A dolog működött. Idézzünk most egy levélből, amelyet éppen ő intézett egyik nem is hivatali, hanem magánalkalmazottjának kitüntetésé alkalmából. Száva Mária, a családban elhíresült Főnökné szeretett személyéről majd később írok, ez a levél csak mutató a témából.

„Kedves Száva! Igen örülök, hogy maga is kapott a Röck Alapítványból. Igazán megérdemelte... Ami nekem részem benne van, az igen csekély, és örömmel tettem. A többi, amit a sok évtizedes hűség és szorgalom megérdemelt...” S végül a teljes név, Gerenday Béla.

(A Röck-jutalom a hosszú esztendeig szolgáló alkalmazottak számára született magánalapítványból érkezett, Béla terjesztette fel szeretetből – de a levélben megtartotta a távolságot.)

Hűség és a szorgalom – abban a korban ezek az erények még őrizték eredeti értelmüket, s jól kiegészítették egymást, olykor pótolták is az anyagi ösztönzést. A cég egyébként jól megfizette alkalmazottait, természetesnek tartotta igyekezetüket, és cserébe, mint láttuk, meg is becsülte őket – idős korban például mindegyik kapott nyugdíj-kiegészítést –, s élt a jutalmazás minden egyéb lehetőségével. Erre különösen Béla mutatott jó példákat. Nézzünk egyet taláломra. 1912-ben a *Budapest* című napilap hasábjain megjelent a következő fényképes cikkekcske: „NEGYVEN ÉVES JUBILEUM. Ritka szép évfordulás ünnep volt tegnap a Gerenday A. és fia márványműgyáros cég Rákóczi úti telepén. Márton Miksa, a cég egyik legrégebb alkalmazottja töltötte be szolgálata negyvenedik évét. A jubiláns 1859-ben született, 1872-ben, tizenhárom évesen lépett a cég szolgálatába. Hamarosan megtanulta a márványmű szakmát, a betűvésést és rajzolást, s szorgalmával és odaadó munkásságával nagy szolgálatokat tett az ország legelső márványműgyárának. A derék férfiú négy évtizeden át megszakítás nélkül a cégnél működött, és így méltán rászolgált arra a meleg ünnepségre, amelyben őt ma a tiszteletére rendezett lakomán a cég személyzete és főnöke, Gerenday Béla akadémiai szobrász részesítette.”

Elképzelhető persze, mondatja velem az ördög ügyvédje, hogy a cikket Béla sugallta. És akkor? Ezenfelül a hír még három másik lapban is megjelent, legalábbis ennyit találtam, és ez már nem lehet alkalmi szerkesztői szívesség. Egy másik alkalmazott, Mózes Károly fővénök iratai között meg is találtam a főnök meghívólevelét. „Tisztelt Mózes úr! Az idén töltötte be Márton Miksa negyvenedik szolgálati évét... Tiszteletére e hó 15-én a Pilseni Sörszarnok (Vigadó tér) egyik különszobájában bankettet rendezek, amelyre okvetlen kérem megjelenését. Az irodába 7 óra előtt kérem bejönni, ahonnan együttesen fogunk elmenni. Tisztelettel: G. B.”

Fennmaradt a jubiláns estjére, merített papírra nyomtatott *egyedi* menükártya.

1912. május 15-én
MÁRTON MIKSA
tiszteletére rendezett
lakoma
étrendje

Bouillon en tasse
 Fogas à la Chambord
 Angol bélszín körítve
 Szárnyas (csirke) rántott
 Vegyes compot
 Fejes saláta
 Parfait: Bomba à la Márton
 Sajt
 Alma, narancs
 Fekete kávé

Italok:

Pilseni sör – Csupaki fehér – Littke Casino – Salvator-víz

És a menükártya hátlapján Béla írásával a jelen voltak: Gerenday György dr., G. Dezső, G. Andor – Berkes Lajos üzletvezető (főüzlet), Mózes Károly üzletvezető (fióközlet), Ludwig Károly (könyvelő), Filippinyi J. (műszaki vezető), Szöllősy Oszkár (Alice testvére) és G. B. További alkalmazottak mellett ugyanezek az urak szerepelnek öt esztendővel később egy közös fényképen mint vendégek a piszkei ház díszudvarán, a vaslábú kerek faasztal körül. (A viharokat túlélte lábat én dobtam ki kegyelettel hetven esztendővel később.)

Egyszóval: megadták a módját.

Az imént említett társaságból az iratok között megtaláltam Mózes Károly fényképét és egynéhány személyes okmányát: vajon hogy kerültek a családhoz? Talán már magányos volt, amikor 1945-ben meghalt? A borítékon ez állt, most már Totó írásával: „*Boldogult Mózes Károly hűségese alkalmazottunk*”. A tartalmából a legrégebb: Mózes Károly katonakönyve 1895-ből. És a könyvben a személyi adatok mellett igen gondos betűkkel (egy vésnöknek szépen kellett írnia) a szolgálati kiképzés legfontosabb tudnivalói, egészen a korabeli csatarend sematikus ábrázolásáig. S az utolsó oldalon megtudjuk, hogy még abban az évben őrzető lett, majd tizedesként szerelt le. A világháborúban nem kellett szolgálnia, s ezt onnét tudjuk, mert a boríték megőrizte Béla levelét is, aki „*örömmel értesítette*” Mózes Károly fiókvezetőt, hogy kétszeri személyes minisztériumi látogatása után őt a szolgálat alól felmentették. Azután találatik még az anyagban, úgy is, mint a korai munkásszerveződések dokumentuma, a „*Kövésnökök Asztaltársaságának*” levele, amelyben címszövegként értesítik A Magyarországi Kövésnökök Országos Szakegyleti Előkészítő Bizottságának megalakításáról és programjáról. Az évszám 1905. Noha ezt a cég sosem tiltotta, nincs róla tudomásom, hogy Gerendayéknál bárki szakszervezeti tag lett volna.

Nos, igen. Valószínűleg a háború viharában a telephelyen maradt iratok lehettek a borítékban, mert a többi anyag javarészt betűminta, rácsábrázolat és olyan sírkőfelvétel, amelyen bonyolultabb ornamentika van, s amelyre egy vésnöknek munkája közben szüksége lehet. Igen ám, de akkor hogy kerül a borítékba Mózes úr számos privát fényképe, néhány a feleségével együtt ábrázolja, a hátoldalon nagyapám kezeírásával?

Ezek a személyek valamiképpen a famíliához tartoztak. A maguk szintjén és rangján családtagok voltak. Béla már nem élt, amikor nagyanyám és Totó levelet kapott a Fiumei úti műhelyek felett álló épület házmesternőjétől: „*Bocsánatot kérek, hogy zavarani merészelem önöket, az évek múlnak, és ma 25 éve, hogy alkalmazni kezgyeskedtek engem. Itt neveltem fel két fiamat, kiknek kenyeret és mesterséget tudtam adni és én magam is élhettem. Kö-*

szönöm önöknek, hogy meg tetszett engedni, hogy ily hosszú időt tölthessek itt és amit még ezek után is leszek – nagyon kérem a Méltóságos Asszonyt és a Mérnök Urat, hogy a mellékelt szerény megemlékezést fogadják el. Tudom, hogy fájdalmat okozok, de ezen a napon csak áldással és tisztelettel tudok gondolni a drága jó megboldogult jó Méltóságos Úrra, ki idevett engem, a szegény özvegyasszonyt két kis apró gyerekekkel... Jóságos ember volt, ki szeretete minden alkalmazottját... Maradok kézcsoókkal és mély tisztelettel – Teréz.” Hogy mi volt a küldött ajándéka, ma már nem tudható. Talán egy fénykép. De Kovács Teréz az államosításig maradt meg tiszt-ségében.

Alkalmazottait a gazda évfordulós alkalmakkor kitüntetésre is felterjesztette. Jó példa erre a cég fennállásának hetvenedik évfordulója, amelyről külön is írunk, és amelyen Béla „méltóságos” lett. Ha már a tanácsosi címet, ami erre jogosította, *mint iparos és kereskedő* kapta, nem tudta elképzelni, hogy a kitüntetésből alkalmazottai kimaradjanak. Természetesen ennek hírlapi visszhangja is volt. A *Budapest* 1918. május 21-i száma így ír: „KITÜNTETÉSEK. A király a Gerenday A. és Fia Márványműgyár budapesti cég fennállásának hetvenedik évfordulója alkalmából a cég tulajdonosának, Gerenday Béla akadémiai szobrásznak a magyar ipar terén szerzett érdemei elismerése jeléül a magyar királyi udvari tanácsosi címet díjmentesen, továbbá hosszú időn át teljesített buzgó szolgálataik elismeréséül a cég következő alkalmazottainak, mégpedig Berkes Lajos üzletvezetőnek a koronás magyar érdemkeresztet, Márton Miksa fővésnöknek, valamint Ludwig Károly könyvelőnek az arany érdemkeresztet és özvegy Kalmár Ferencné, született Gazdag Mária kőcsiszoló nőnek az ezüst érdemkeresztet adományozta.” (Magyarázatra szorul a cikkben a „díjmentesen” kifejezés. A Monarchia alkonyán vagyunk, a közerkölcsök is lazulóban, címeket és rangokat – báróságig – némi összekötetéssel pénzért is meg lehetett vásárolni. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy megkülönböztetésül az igazi kitüntetettek neve mellé odaírták, hogy „nem fizetők”.) A hír akkor minden lapban és szakmai közlönyben megjelent; Béla egy ideig gyűjtötte őket, aztán már ő is elunta, és azt írta a vonatkozó iratok mellé: „Összesen 147 helyen jelent meg.”

Alig hiszem, hogy nagyapám a felterjesztéseket azért tette, hogy lekenyerezze beosztottjait. Erre nem volt szüksége. Nem is kivételes szeretetből. (Ámbár ebben nem vagyok olyan biztos. Totó egy feljegyzésén szerepelt, hogy apját egyetlenegyszer látta könynyezni, nevezetesen Csonka Lipót irodaszolga halálhírének vételekor. Őt még édesapjától „örökölte”.) A felterjesztések azért mentek, mert így találta méltányosnak. Ez családi vállalkozás volt, és a kitüntetés magától értetődő familiáris gesztus.

A cégalapítónak bizonyítottan, Bélának feltehetően voltak kapcsolatai a sajtóval. Így aztán az üzem életének jeles eseményei rendre nyilvánosságot kaptak. (Béla joviális alakjával és tiszteletet parancsoló fellépésével amúgy is kedvelt alakja volt a pesti társaságnak, s ez a lapokban is tükröződött.) Ismét a *Budapest* hasábjain (nem találok évszámot) elparentálják borosjenői Jeney Dánielt, mint egyik biztosító intézetünk igazgatóját. A cikk megemlíti, hogy a gyászszertartáson képviseltette magát a Gerenday-féle vállalat is, melynek korábban az elhunyt harmincöt évig volt köztisztviselőben álló tisztviselője. Más. A szakmai értesítő a századelőn beszámol az 1835-ben született Sternberg Albert vésnök haláláról. Megemlíti, hogy fiatal gyerek korában került a céghez, ahol tervezési munkákat is folytatott, és „akkori főnökének, néhai Gerenday Antalnak ízlésével párosulva a korabeli igényeket a legmesszebbmenőbb módon kielégítette. Negyven évig egyfolytában szolgálta a Gerenday A. és fia céget, s itt több kitiüntetést is kapott”.

Véletlen-e vajon ez a hosszú szolgálati idő meg a többi? Nem arról van-e inkább szó, hogy egy familiáris hangulatú munkahelyről az odakerülőknak nemigen volt oka ki-lépni? Ez pedig mit bizonyít?

Azért említem, mert az üzleti és a magánviszonyok gyakran átfedték egymást. Megtalálom néhai Gömbös úr fényképét. Gömbös Pál 1864-ben született, nem a cég alkalmazottja volt, hanem önálló nyergesmester. Akkor vették igénybe szolgálatait, ha az üzletben vagy a ház körül valami szakmájába vágó feladat adódott. Ügyes volt a kőfaragókötények elkészítésében. Totó pedig úgy kedvelte meg az öregurat, hogy lovaglási szenvedélyének kellékeit ő egészítette ki. Márpedig a lovas ebben meglehetősen aprólékos volt, olykor már a túlzásig. Így esett, hogy Gömbös úrtól származott a családban elhíresült kifejezés: *Nem varrom!* Mérgesen ejtendő és több r-rel. Ezt egy fölöslegesnek ítélt többlétszjra mondta, és amikor a megrendelő csodálkozva kérdezte, hogy miért, némi szakmai fölénnyel így felelt: *Mert az egy számárság!* (Totó főként azért kedvelte és pártolta, mert élénken szidta miniszterelnökké lett másodunokaöccsét.)

Megemlíteném még Callonego úr, nekem személyesen Jenő bácsi. Még a nagyapja került Magyarországra a Monarchia másik sarkából, Trevisóból, megannyi más odaválói kőfaragóval együtt. Nálunk nem volt hagyománya a kőmunkának, Itáliában azonban, a márvány hazájában már az inasnak is a kezében volt a mesterség, természetében a jó ízlés. Olasz kőfaragót nyugodtan meg lehetett bízni a feladatkörébe nem tartozó egyszerűbb ornamentika, csokor vagy mondjuk szomorúfűz elkészítésével. Engem is Jenő bácsi tanított meg követ faragni, jó barátságban voltunk, s amikor a cég megszűnt, meghívott a lakására, és bizalmasan közölte velem, hogy egy vésőkészletet „kimentett” számomra az államosításból. Pontosan tudtam, hogy ezt a gesztust még nagyapámnak köszönhetem. Ő viszont a Callonego dinasztia harmadik tagjaként még a fiát is kőfaragónak nevelte. A fia vállalatának külső telephelye a Parlament Duna felőli részén volt, az alsó rakparton: a „gótikus ház” örökké renoválásra szorult és szorult. A famíliáról egy 1960-as évekbeli szocialista magazin is megemlékezett: itt fordult elő, hogy a cég nevét, mint amelyben Callonego úr munkás életének nagy részét töltötte, kegyesen megemlégtették. De ipszilonnak akkor sem volt szabad szerepelnie, így a cég neve itt *Gerendás*.

Egy sírkőfaragó cégben a szobrászok és tervezők után a szakma élén a vésnökök állnak, akik finomabb szerszámaikkal a betűket készítik és a véső alól született díszítő mintákat. Azután jönnek maguk a kőfaragók (ezen belül is külön kaszt, amelyik a gránit- vagy szianitvéséshez is ért: az ércel dúsított igen kemény kő megmunkálása külön technikát és külön szerszámkészletet kíván). Alattuk vannak a sírkőállítók, a rakodók, segédmunkások. A szakma proletárjai a kőcsiszolók, rendszerint csiszoló *asszonyok*. Még abból az időből, amikor nem gép végezte ezt az igen igényes munkát, hanem csiszolóporok és vizes rongyok segítségével nehéz és hosszadalmas kétkézi töredelem.

A fejezetcímben, majd a jubileumi kitüntetettek között említett Gazdag Mária – Mária néni – is ilyen csiszolóasszony volt talán Budaörsről. Általában onnét jöttek.

Mária néni a maga módján rekorder volt: tizenhét évesen mint kamasz lány állt szolgálatba még dédapánál, és nem kevesebb mint *hetven esztendőn át* szolgálta a céget. Megözvegyült, később egészen magára maradt, de mindvégig bejárt a céghez, és végül pénzt és iratait is Totóra bízta, akinél az „*jó helyen van*”. Így aztán egyet-mást megtudtunk életéről, s az olvasó talán megbocsát nekem egy kis kitérőt. Itt van mindjárt egy megsárgult és töredezett régi irat 1887-ből. Ebben a „Honbizonyítvány”-ban a községi előjáróság igazolja, hogy nevezett tizenhat éves szolgáló „*Lábatlan község létszámához tartozik s ugyanitt honi joggal bír*”. (Ezek szerint Lábatlanról jött, s csak később került volna Budaörsre?) Leírják termetét, arcát, szeme színét (barnás), haját (gesztenyeszín), orrát és száját, s hogy az igazolás elhelyezkedés végett adatott ki. Az aláírók Ollé János

bíró és Nyitray Károly községi jegyző. De van itt bizonyítvány, melyet férjének, Kalmár Ferencnek adtak ki 1885-ben, amely tanúsítja, hogy „*Méltóságos Gróf Erdődy Ferenc Úr somlóvári uradalmának Ferenc majori gazdaságában öt éven keresztül mint kocsis szolgált, amely idő alatt magát mint rendes egyén viselte, s így további szolgálataiba vételre mint ilyen ajánltatik*”. Cselédlevél tehát, valamelyik kasznár írhatta, szabályos uradalmi pecséttel és illeték-bélyeggel ellátva. Itt van aztán Kalmár halotti levele is 1902-ből, akkor már irodaszolgá volt Gerendayéknál. A halál oka: tüdővész.

Aztán található még Mári néni már említett kitüntetési okmánya 1918-ból, amelyben az illetékes minister tudatja, hogy „*Ő császári és apostoli királyi Felseje ezt az érdemkeresztet legkegyesebben adományozni méltóztatott*”. Ugyanez aztán ékes német nyelven is. Majd egy kockás füzetben, tanult kézírással, 1938-tól folyamatosan a bevételei és kiadásai, mellette a banki bizonylatok, amelyek igazolják, hogy mikor nyúlt kicsinyke tőkájéhez. Aztán Totó elszámolása a temetésre nála letett külön összezről. Végül is a cég temettetete el 1940-ben nyolcvanhat éves korában (tehát 38 évi özvegyesség után), s itt van a gyászjelentés is, kereszttel, mely azt jelöli, hogy katolikus volt, s olyan gondos formában nyomtatva, amely a családtagoknak jár ki. „*Gerenday Antal úgy családja mint munkatársai, az elhunyt rokonai és saját maga nevében is, mély szomorúsággal jelenti, hogy özv. Kalmár Ferencné sz. Gazdag Mária kőcsiszolónő, az ezüst érdemkereszt, az Országos Iparegyesület érme és több elismerő oklevél tulajdonosa... munkás élete 87. évében hűséges lelkét visszaadta a teremtőjének. Nyugalomra helyezük a Kerepesi temető halottasházából, lelkiüdvéért szentmise áldozatot a Rózsák terei plébániatemplomban tartunk.*” S a gyászlevélbe illetve Totó följegyzése külön céges papíron: „*»Hetven esztendőnél tovább szolgált becsülettel a Gerenday A. és Fia céget, és három generáción át hűséges szeretettel a Gerenday családot. Hálánk és szeretetünk kíséri sírjába. « A gyászbeszédben ezzel mindent elmondtam Mári néniről, ami elmondható és talán maradandó, mert mi volna maradandóbb, mint a hűség, a szeretet és a hála. – Mikor elköltözött, még tudta, hogy figyelmes gondoskodás veszi körül. – Az ittlévő elszámolás megtakarított és rám bízott pénzéről szól, és bizonyítja, hogy mindent rendben elintéztem, ahogy ígértem. Ő ebben biztos is volt. – Végelgyengülésben halt meg, de ameddig bírta, dolgozott, habár ez már nem is volt kötelessége és nem is igen bírta. Mégis még ápolta az üzleti ház udvarát díszítő, maga ültette virágokat. Ide tettem egy kis csokrot utolsó ültetéséből. – Ha lesz utód, ki olvassa e sorokat, gondoljon Mári nénire kegyelettel és tisztelettel – Gerenday Antal.*”

(A csokrot már nem találtam.)

*

Jómagam sokszor jártam ugyan gyerekkoromban az üzletben, nagyapám irodájában is, amelyben az évszázados írósztal állt, de nem emlékszem Béla ottani viselkedésére vagy magatartására, nyilván, mert nem különbözött a megszokottól. Egy idős családi barát megjegyzéséből tudtuk, hogy „*elegáns volt fehér köpenyében is*”. Közvetlen tanúságot viszont olyan személy tollából kapunk, akitől ez a legkevésbé sem volna várható: Fejes Endrétől, az írótól.

A ROZSDATEMETŐ elején szerepel egy kőfaragósegéd, aki a Légszesz utcában dolgozott (a Fiumei út mellékutcája), és a ház pincéjében lakott is. Nála húzta meg magát feleségével, Pék Máriával idősebb Hábetler János, ki akkor szerelt le az első világháborúból. A fikció szerint a segédet, mivel vöröskatona volt, főnöke, bizonyos Beleznay Pál fedezte, igaz, amikor érte jöttek, nem tiltakozott.

A helyszín és a magatartás annyira jellegzetes volt, hogy később megkérdeztem a jó barátommá lett Fejest, mi volt az epizód ihletője. Elmesélte, hogy az „*ezerszer áldott Jó-*

zsefvárosban”, a Tisza Kálmán (Köztársaság) téren lakván gyerekként barátaival sokszor játszottak a cég alagsori helyiségében. Ez egy hosszú terem volt, magasan lévő ablakai az utcára néztek, és amolyan bemutatócsarnokul szolgált, igényes mintadarabok voltak benne láthatók. Az angyalszobrok és obeliszkok jó környezetül szolgáltak a bújócskázáshoz, s az ott dolgozók nem bánták, hogy a téri srácok odajárnak. (A vésnökök dolgoztak e teremben, munkájuk nem volt piszkos, s igényt tarthatott a vásárlók érdeklődésére.) Itt találkozott Fejes a főnökkel is, akit szelíd tekintetű, csendes szavú, jóságos bácsinak ismert meg, aki olykor rá-rámosolygott az ifjoncokra. Ezért emelte be a regénybe. E kép számomra hitelesebb minden korabeli dokumentumnál.

Később Fejes több novellájában visszatért Béla figurájára, most már engedéllyel, nevén nevezve őt. Később, a kilencvenes években, amikor felkérték egy józsefvárosi hírességeket bemutató kerületi kiállítás megnyitójára, külön is kiemelte a Gerenday nevet, Béla mellett megemlítve a Fűvészkert-alapító Józsefet is.

Az epizód fura csattanója, hogy irodalmi paródiáinak sorozatában Tarján Tamás irodalomtörténész a ROZSDATEMETŐ stílusát utánózva visszatér annak említett részletére. De a paródia szabályainak megfelelően nem a regényben talált nevet (Beleznay) írja le, hanem kicsit megváltoztatja azt. *Mégpedig Gerendayra*. Honnét találhatott rá Tarján, évtizedekkel a cég megszűnése után és a kései Fejes-novellák megjelenése előtt, éppen erre a névre?

*

A régi alkalmazottak neve épp itt, a bemutatóteremben díszes márványtáblán aranybetűkkel szerepelt. Gazdag Máriaé volt az utolsó név.

A táblát 1945-ben összetörték.

Luca Anna

BELSŐ ERDŐ

Van egy belső erdőm, egy olyan fennsíkon, ahol Tarzan él.
 Nem trópusi, mert a trópusi növényeket nem ismerem.
 Meg isten őrizzen a poszter-pálmafáktól.
 Nemesen karcos költészetembe hogyan is
 tehetné be a lábát
 két áthajlás közé
 egy ilyen vízbe hajló, lógó fülű növény?
 Európai erdőm nyirkos talaján
 kerti virágok nőnek, mivel a vadvirágokat
 szintén nem ismerem. Talán a gólyahírt.
 Féltermészeti környezetben, külvárosi kertben,
 gyümölcsfák között utolsó megtúrt
 vadnövény az ecetfa, régebben bodza,
 még régebben kerítések vadsóskája – poros futónövény.